

Ibsen på datask

Utviklingen av moderne data- og reproduksjonsteknikker har ført til at man i dag har helt nye muligheter til å gjøre viktige deler av kulturarven tilgjengelig for profesjonelle brukere og publikum. Manuskripter og andre sjeldne dokumenter kan digitaliseres og spres i inn- og utland.

Av ØYVIND EIDE

Dette gjelder uansett om brukerne holder til i Oslo, Rana eller Vadso, og uavhengig av om de har datamaskin, telefon eller fjernsyn i hjemmet. Samtidig vil bruk av slike avfotograferinger, eller faksimiler, begrense slitasjen på originalmaterialet ved at det vil håndteres og leses langt sjeldnere. Faksimilene kan også fungere som sikkerhetskopier dersom ulykken skulle være ute og originalene skades eller ødelegges.

Prosjektet

Slikt arbeide er allerede i gang på flere hold. Ibsen-senterets arbeid med manuskripter er et eksempel på at dette også gjelder den litterære arven. I april 1998 startet arbeidet med å lage en ny historisk-kritisk utgave av Henrik Ibsens samlede verk, en utgave som kommer til å produseres både i form av en elektronisk tekst og en trykt tekst. I forkant av dette prosjektet ble det startet et mindre prosjekt som har til formål å skaffe oversikt over alle Ibsens manuskripter og brev, og å lage digitale faksimiler av dem.

En digital faksimile vil i denne forbindelse bety en elektronisk avbildning av selve den håndskrevne siden. Denne er lagret på ei CD-rom-platte eller et platelager, og kan hentes opp på dataskjermen, eventuelt skrives ut.

Prosjektet har til nå skaffet fram faksimiler av cirka 7.000 sider materiale. Dette ligger foreløpig på et lukket datanett, men vi håper å kunne legge det fritt tilgjengelig for alle som ønsker å bruke det i løpet av 1999.

Fulltekst eller faksimiler?

Den nye utgaven av Ibsens samlede verk kommer til å bestå av tekster, både trykte og i digitalt tilgjengelige former. Her kan man for eksempel søke seg fram til bestemte steder i teksten, eller få hjelp av dataprogrammer til å sammenligne ulike versjoner av et stykke.

En digital faksimile gir ikke slike muligheter, men har andre sterke sider. En tekst i trykt eller digital form må gi ett eller flere klare svar på hva et vanskelig lese-

lig ord i et manuskript skal leses som. En faksimile holder på den ambivalens som finnes i originalen, og leseren kan selv gjøre sine vurderinger.

Dessuten gjengir den mange av de små variasjoner i håndskriften som gjør leseropplevelsen rikere. Et ord er skrevet litt annerledes enn ordene rundt – er det et uttrykk for ettertanke, eller er det en tilfældighet? I noen setninger er håndskriften mer slurve – har han skrevet raskere for ikke å miste en tankerekke for den er nedtegnert?

Forskere hjemme og ute

De som skal etablere teksten i den nye Ibsen-utgaven er de første brukere av faksimilene. Men også for andre Ibsen-forskere og -studenter vil dette gi bedre muligheter til å studere det håndskrevne materialet. Dette gjelder ikke bare i Norge, også utenlandske forskere og studenter på høyt nivå, som spesialiserte seg på Ibsen, kan tilstrekkelig norsk til å lese tekstene på originalspråket. Dette gjelder også de som holder til svært langt fra originalmanuskriptene, for eksempel i USA, Kina og Japan.

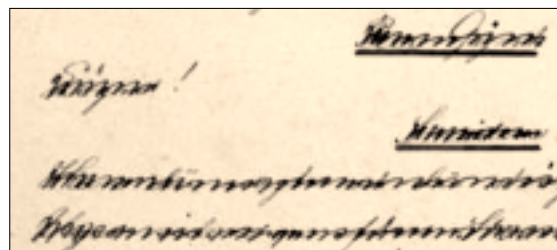
Det viser seg også at faksimiler i den kvalitet vi lager dem i mange tilfelle gjør det lettere å granske teksten enn når man leser originalen. Dette skyldes dels muligheten til å forstørre skriften, dels at man kan manipulere en digital kopi med hjelpemidler som ikke er tilgjengelige når man arbeider med originaldokumenter. Hjelpemidler som kan bedre lesbarheten på originaldokumenter er ofte skadelige for dokumentene og de mest effektive brukes ikke på de manuskripter vi her snakker om (men de brukes for eksempel av politiet i etterforskningssammenheng, der det å bevare dokumenter uskadd er mindre viktig enn å få lest det som står på dem). På digitale faksimiler kan man for eksempel justere kontrast og fargetoner for å finne ut av vanskelige tekstblokker.

I visse tilfelle kan man få hjelp av mer avanserte metoder for å lese teksten. Et eksempel på tekst som gjør dette nødvendig sees på illustrasjon 1; vi arbeider for tiden med metoder som kan brukes til å få den overstrøkne teksten tydeligere fram.

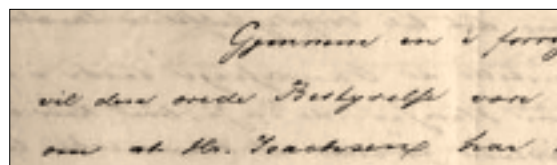
Noe for allmennheten?

Det vet vi ikke. I utgangspunktet skulle man tro at folk flest leser dramatikk i bøker eller ser det på scenen, og at de ikke har noe ønske om å lese forfatterens håndskrift.

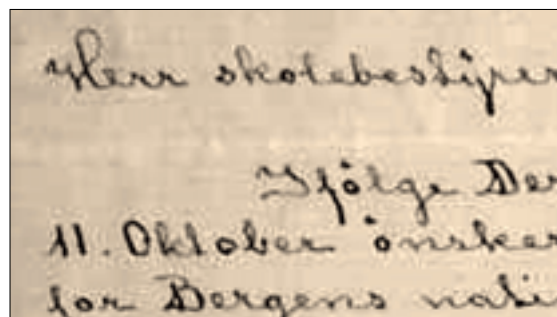
På den annen side viser det seg at mange synes det er spennende å se hvordan Ibsen skrev. Vi laget en CD-rom-versjon av Peer Gynt med hele teksten til stykket koblet sammen med faksimiler av alle sidene i trykkemanuskriptet. Denne ble vist under en Ibsen-Munch-utstilling i Kunstforeningen i København høsten 1998. Ifølge

Overstrøket tekst i kladden til Peer Gynt (etter en original i Kongelig Bibliotek, København)

Ibsens håndskrift i 1853 (etter en original i Teatermuseet, Universitetet i Bergen. Foto: HT)

Ibsens håndskrift i 1882 (etter en original i Teatermuseet, Universitetet i Bergen. Foto: HT)

Kunstforeningens ansatte var svært mange interessert i å se «den store forfatters egen hånd».

Det finnes også spennende trekk ved Ibsens håndskrift som kan kaste lys over personen, slik illustrasjon 1 og 2 viser. Illustrasjon 2 er hentet fra et brev Ibsen skrev til Det Norske Theater i Bergen 21/12 1853, mens illustrasjon 3 er hentet fra et brev han skrev til B. E. Bendixen 18/11 1882. Som man tydelig ser, skiftet Ibsen håndskrift i løpet av sin karriere. Det spekuleres blant annet i om dette skiftet, som skjedde i 1867, har sammenheng med at Ibsen etter Brand fikk ny selvtilitt som forfatter.

Det viser seg ofte at prosjekter som publiserer humanistisk forskningsmateriale på Internett får andre brukere enn man på forhånd skulle tro. Et eksempel på dette er Perseus-prosjektet, som bygger opp et digitalt bibliotek basert på klassisk gresk og romersk, og på renessansekultur. Her viser det seg at mennesker som aldri ville finne på å lese tradisjonelle vitenskapelige publikasjoner med stor glede bruker dette biblioteket.

Mye tyder på at det finnes et behov for å se reproduksjoner av historisk kildemateriale som de humanistiske fakultetene og bibliotekene ikke har vært flinke nok til å oppfylle. Ny teknologi kan hjelpe oss til å løse denne oppgaven bedre.

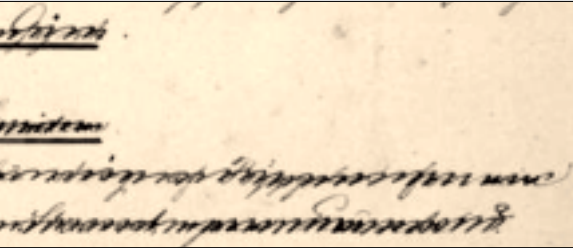
Man kan også tenke seg at det lages kunstverk i skjæringspunktet mellom arkivmateriale, teater og video, gjerne i form av multimediale produksjoner. Her har arkiver, bibliotek og universiteter et ansvar for å gjøre relevant materiale tilgjengelig, slik at kunstnere kan angripe det med eget utgangspunkt og på den måten skape noe nytt basert på klassisk kultur.

Sikringsaspektet

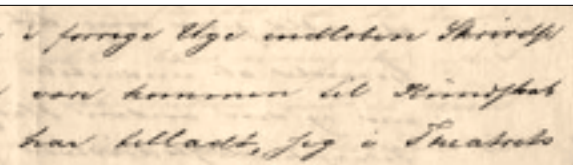
Selv om hovedmålsetningen for vårt prosjekt er å gjøre faksimiler av manuskripter tilgjengelige, vil det også gi en sikringseffekt – i tillegg til en måte å gir flere lesere tilgang til informasjon, har kopiering alltid vært et supplement til fysisk sikring av originalen.

En faksimile kan aldri erstatte

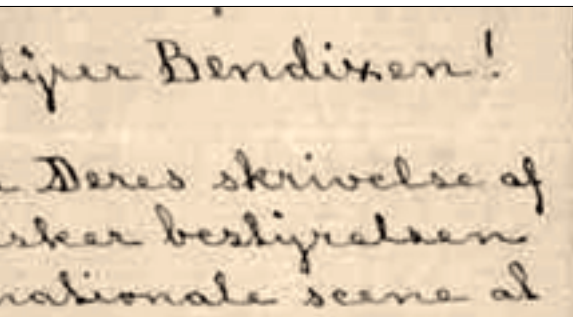
skjermene

Bibliotek, København. Foto: Biblioteket).

et i Bergen. Foto: HIT-senteret).

et i Bergen. Foto: HIT-senteret).

et originalmanuskript. Det vil alltid finnes informasjon i papiret, i selve den fysiske substansen, som ikke kan gjenskapes. Men digital avfotografering gir oss svært god kvalitet og brukervennlighet på produktet. Man kan ikke i et langsiktig konserveringsperspektiv tillate seg å se bort fra de farer som truer ethvert arkiv. I 1988 ødela en brann 400.000 bind ved Vitenskapsakademiet bibliotek i det daværende Leningrad. Ytterligere 5,6 millioner ble vannskadet. Mange husker vel også brannbombingen av Nasjonalbiblioteket i Sarajevo som ødela omlag tre millioner bind. Dersom ulykken skulle være ute, er en digital faksimile langt bedre enn intet. Dette er ikke et argument mot fysisk sikring. Det er et påtrengende behov for å sikre historisk viktige samlinger bedre, både i Norge og i andre land. Med spredning av digitale faksimiler kan være et supplement til slik sikring av de originale samlingene.

Literatur:
«The Perseus Project and Beyond» / Gregory Crane. D-lib Magazine, January 1998. ISSN 1082-9875.

Perseus-prosjektets hjemmeside:
<http://www.perseus.tufts.edu/>
Senter for Ibsen-studiens hjemmeside:
<http://www.hf.uio.no/~ibsen-senteret/>

VITENSKAP

Lørdagsmagasinets faste populære vitenskapelige spalte ønsker å bringe forskningsresultater fra alle fagfelter ut til leserne. Spalta drives på frivillig basis av Eivind Hovig (f.e.hovig@labmed.uio.no) og Jens Plahte (jplahte@online.no). Nye bidragsytere er hjertelig velkomne, og bes kontakte en av disse to.

MÅLTEIGEN

Skrivemåter

Av VIGLEIK LEIRA

For språk med alfabetisk skrift kan en si at utgangspunktet for forholdet mellom tale og skrift er prinsippet én til én. Til én lyd skal det svare en og samme bokstav, til én bokstav skal det svare en og samme lyd.

Dette prinsippet er neppe gjennomført fullt ut i noe språk. Flere kryssende omsyn gjør seg ofte sterkt gjeldende, også i norsk. Hvilke?

Det etymologiske prinsippet (eller historiske) var Rolf Theil Endresen inne på i Målteigen 13. februar i år da han drøfta forholdet mellom 'og' og 'å'. I norsk rettskriving veier omsynet til opphavsformer ofte tyngre enn omsynet til uttalen. Dermed blir det gjerne etymologiserende skrivemåter som for eksempel 'land' og 'sand' (i samsvar med gammelnorske former) trass i at d-en for det meste ikke uttales lenger (i noen dialekter holder den stand).

Opphavsformer

Det etymologiske prinsippet virker i mange tilfeller sammen med omsynet til det betydnings-skilende. Skriftforskjellene gjemte/hjemme og gjerne-/hjerne kan forklares historisk, men viser nå først og fremst til forskjeller i betydning.

Omsynet til opphavsformer er også sterkt inne i bildet når det gjelder importord. For tida er det særlig engelske ord som er aktuelle, men prinsippet er og har vært virksomt også ellers. Vi har f.eks. et systematisk skille med skrivemåten 'in-' for ord fra latin (med datterspråk) og engelsk, men 'inn-' for arveord og ord fra dansk og tysk. Det har blant annet resultert i at det skal skrives 'inkasso' (av italiensk 'incasso'), men 'innkassere' (av tysk 'einkassieren' – i sin tur fra italiensk 'incassare').

Et tredje omsyn som fører til skrivemåter som avviker fra det uttalen tilsier, er det å holde beslektet ord og ordformer sammen i skriftbildet. Vi har for eksempel 'gå – gikk – gått' og 'gi – gav – gitt' mot uttalens 'gå – jikk – gått' og 'ji – ga – jitt'. Når det gjelder den stumme v-en i 'gav', har den støtte i orda 'gave', 'begavelse' og dessuten for eksempel i 'giv' (ny giv), 'arbeidsgiver' og 'tilgivelse'. (Formen 'ga' er sideform i bokmål og blir trolig jamstilt med 'gav' neste år.)

Med utgangspunkt i grunnformen 'trygg' skriver den skriftvante så å si automatisk 'trygt' i intetkjønn. Men etter uttalen burde det skrives 'trykt', og vi ville få en form som falt sammen med partisippet 'trykt' av verbet 'trykke'.

Et klarere brudd med uttalen er intetkjønnsformen 'godt' av adjektivet 'god'. Her tilsier uttalen 'gått'. Med formene 'god – godt – gode' og 'et gode – gode te seg – godter' markerer skriftbildet tydelig at det dreier seg

om samme ordfamilie.

Uttaleformen 'gått' er noen ganger en form av verbet 'gå', andre ganger en form av adjektivet 'god'. Sjøl om folk ikke veit/husker hva disse to viktige ordklassene kalles, skulle en tro at de i sin ubevisste grammatikk makter å skille mellom dem når de skriver.

Gramatikkforståing

Endresen heller til det synet når han sier at «Trass i at 'gått' og 'godt' begge blir uttala [gått], ser ein sjeldan at nokon blandar dei to orda saman i skrift ved å skrive 'han har godt sin veg' eller 'det var gått at du kom'».

Jeg er enig i at sammenblending av 'godt' og 'gått' hører til de mer sjeldne feilene. Men min erfaring er at der hvor det kan gjøres feil, der vil det også bli gjort feil. Når to ordformer skal skrives forskjellig, men har samme uttale, vil det bli skrivefeil.

I en lederartikkel 27.8.1985 skreiv Klassekampen: «Forøvrig har vi aldri godt ut fra noen annet enn at hotellkontrakten med [...] er en vanlig forretningsmessig avtale med alle formaliteter i orden.»

Skillet mellom verb og substantiv er vel så viktig som skillet mellom verb og adjektiv. Men nettopp her finner vi kanskje den vanligste feiltypen i bokmål som har med grammatikkforståing å gjøre.

I skrift markerer endinga '-ende' presens partisipp, det vil si ordformer som 'bilende' (av 'å bile') og 'syklende' (av 'å sykle'). Endinga '-ene' gir flertall av substantiv, for eksempel 'bilene' (av 'en bil') og 'syklene' (av 'en sykkel'). Bortsett fra eventuelle tonelagsforskjeller (som ikke markeres i skrift) er det vanlig at '-ende' og '-ene' viser til samme uttale.

Feilskrivning

Mengden av feil på dette feltet ('-ene' i stedet for '-ende' og omvendt) viser tydelig at grunnleggende grammatiske forskjeller ikke har tilstrekkelig gjennomslagskraft i skrift dersom forskjellene ikke understøttes av uttaleforskjeller. Feilene forekommer i alle typer tekst; i leserbrev og redaksjonelle tekster i aviser, på reklameskilt, i brev fra departementer og så videre.

Her er noen autentiske eksempler på feilskrivninger. Noen av dem er gjengangere: den arbeidende befolkning, bindene politikk, blendene logikk, fallene aksjekurser, gjeldene regler, fodene ved barselstopt fire; bølgende slår opp om anklene dine, kravende skal belastes, sekundende teller, åpenbare er også alle manglende, tilbudende gjelder bare torsdag, er dyp bekymret over utslippende.